

Dječji crtež kao prikaz unutarnjeg stanja djeteta

Lončar, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:747809>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-19**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**LUCIJA LONČAR
ZAVRŠNI RAD**

**DJEČJI CRTEŽ KAO PRIKAZ
UNUTARNJEG STANJA DJETETA**

Zagreb, rujan 2018.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)**

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Lucija Lončar

TEMA ZAVRŠNOG RADA: DJEČJI CRTEŽ KAO PRIKAZ
UNUTARNJEG STANJA DJETETA

MENTOR: dr. sc. Marijana Županić Benić

Zagreb, rujan 2018.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	
SUMMARY.....	
UVOD.....	1
1. RAZVOJ LIKOVNOSTI U DJECE.....	2
2. IZRAŽAVANJE DJETETA LIKOVNIM JEZIKOM.....	3
3. STVARALAČKO IZRAŽAVANJE KROZ DJEČJI CRTEŽ.....	6
4. DIJAGNOSTIČKA SVRHA DJEČJEG CRTEŽA.....	8
5. LIKOVNA TERAPIJA ILI TERAPIJA UMJETNOŠĆU.....	9
6. CRTEŽ KAO PRIKAZ UNUTRAŠNJEG STANJA DJETETA.....	11
7. CRTEŽ KAO POKAZATELJ AGRESIVNOSTI I TRAUME ZLOSTAVLJANJA – KAKO OTKRITI I KAKO LIJEČITI?.....	13
8. SPECIFIČNOSTI CRTEŽA ZLOSTAVLJANJA DJETETA.....	16
ZAKLJUČAK.....	19
LITERATURA.....	20
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA.....	

SAŽETAK

Likovni jezik pomoćno je sredstvo djeteta putem kojega ono može komunicirati s okolinom. U ovome radu naglasak je na likovnosti djece i načinu na koji se ona razvija uključujući i aspekte razvojnih karakteristika djeteta. U teorijskom dijelu rada opisani su određeni načini likovnog izražaja, kakvu važnost ima sloboda u likovnom izražavanju kod djeteta te koliko ona ima utjecaj na djetetovo izražavanje i građenje osobnosti jer upravo to ima veliku važnost kod uočavanja problema i može biti vrlo važan način komuniciranja s djetetom. Osim navedenoga istaknuta je uloga dječjeg crteža u svrhu dijagnostike te je istaknuta likovna terapija ili terapija umjetnošću kao oblik neverbalne komunikacije koja pomaže karakterizirati dijete, točnije pomaže nam objasniti od čega dijete pati ili boluje. Likovnost, odnosno crtež kao izražaj ima važnu ulogu kao pokazatelj agresivnosti i traume nekog od oblika zlostavljanja koje je dijete moglo pretrpjeti, a to se može otkriti kroz pojavu specifičnih simbola u crtežu zlostavljanog djeteta i načinu na koji crta određene motive kao što su ljudska figura, lice, kuća, obitelj, stablo i ostalo. Omogućavanjem djetetu da se izražava putem likovnosti stvaramo mogućnosti da dijete jača samouvjerenost i dobivamo uvid u njegov unutarnji svijet. Svrha ovoga rada jest istaknuti važnost dječjeg crteža i samog likovnog procesa kao jednog od najvažnijih indikatora za prikaz unutrašnjeg stanja djeteta. Nesvjesnim likovnim izražavanjem djeca prikazuju što su proživjela, što ih muči ili što ne mogu izgovoriti govorenim jezikom. Upravo kroz likovni proces i slobodu koja je omogućena djetetu, ono je sposobno „progovoriti“ o svom unutrašnjem svijetu. Kroz prepoznavanje znakova i simbola koji ukazuju na potrebu za art terapijom djetetu se pruža prijeko potrebna pomoć kako bi se likovni rad mogao kvalitetnije dijagnosticirati, a djetetu pružiti pomoć u rješavanju problema s kojima se suočava.

Ključne riječi: *dijete, crtež, art terapija, osjećaji*

SUMMARY

This paper focuses on artistic expression in children and the way it develops as children grow and mature. It will be explained how children express themselves through art; how art helps children to communicate with their surroundings; when the artistic expression becomes one of the most important ways of communication and how it becomes more detailed as the years go by. Furthermore, an explanation will be given for what certain forms of artistic expression mean; for the importance of freedom in children's artistic expression; for how much influence freedom has on children's way of expressing and building their own personality, because freedom is very important in spotting the problem and can be very important in the attempts to communicate with children. This thesis will provide an explanation for diagnostic purposes of child's drawing; it will point out the art therapy as a form of non-verbal communication which helps to characterize a child, more precisely, to find a reason for child's suffering or pain. The artistic expression, the drawing as the means of expression, has an important role in detecting aggression and trauma caused by some form of abuse that a child may have endured and it can be seen in the symbols an abused child uses while drawing certain motifs like human figure, face, house, family, tree and more. Enabling children to express themselves through art creates an opportunity for them to strengthen their self-confidence and provides an insight into child's inner world. The purpose of this paper is to emphasize the importance of children's drawings and the artistic process as one of the most important indicators for the presentation of child's inner state. Through art, children subconsciously show what they have gone through, what bothers them or what they are unable to communicate through spoken language. Through artistic expression and freedom that goes along with it, children can "talk" about their inner world. Knowing the signs and symbols which indicate the need for art therapy, children are given much needed help in order to better diagnose their drawings and receive help with solving the problem they face.

Key words: *child, drawing, art therapy, feelings*

UVOD

Važnost likovnog izražavanja kod djece predškolske dobi poprilično je velika jer se djeca upravo putem likovnog procesa izražavaju i uspostavljaju komunikaciju likovnim jezikom i simbolima čime nam predočavaju svoje emocije i osjećaje. U toj dobi ona često ne prikazuju predmete onakvima kakvi oni zaista jesu već onako kako ih zamišljaju čime nam kasnije pružaju uvid u svoje unutarnje stanje i osjećaje. Djeca tada imaju mogućnost prikazati ono što je njima bitno i izostaviti određene detalje koje smatraju nepotrebnima. Likovno izražavanje je oblik izražavanja u kojem dijete nije svjesno da komunicira s odraslim osobama i zbog toga reagira slobodno, spontano i bez ikakvih ograničenja. Putem likovnog crteža možemo primijetiti i zaključiti ima li dijete kakvih problema s razvojem jer je likovno izražavanje jedan od indikatora kojim se može procijeniti ima li ono određenih problema koji se ne mogu otkriti kroz verbalnu komunikaciju jer dijete odbija komunicirati ili nije ni svjesno da postoje određeni problemi u njegovoj okolini. Vrlo važno je dopustiti djeci slobodu prilikom likovnog izražavanja jer tu nema mjesta pravilima i kritici čime se njihovo samopouzdanje, radoznalost i sloboda mogu prigušiti.

1. RAZVOJ LIKOVNOSTI U DJECE

Belamarić (1987) navodi kako se likovnost u djece razvija postepeno kroz njihov rast i razvoj i napreduje k samostalnom i sve složenijem likovnom izražavanju. „Danas su dječji crteži prepoznati kao jednostavan način dječjeg izražavanja te se sve više smatraju odrazom djetetovog emocionalnog života i osobnosti“ (Škrbina, 2013:71). Prema navedenoj autorici djetetov crtež sadrži elemente svjesnog i nesvjesnog značenja i ona u likovnom procesu govore o svojoj aktivnosti i ne pokušavaju prikriti osjećaje. Grgurić i Jakubin (1996) napominju kako razvoj dječjeg likovnog izraza prolazi kroz nekoliko glavnih faza: razvoj psihomotorike šake, prstiju i ruke, spoznavanje okoline i razvoj znanja o njoj, razvoj sposobnosti da tu okolinu dijete i prikaže s obzirom na ono što zna o njoj i prikazivanje objektivnost stanja u okolini. Ovisno o djetetovoj dobi ovi procesi međusobno se isprepliću. Tako, objašnjava Belamarić (1987) djeca u dobi od dvije do četiri godine u svojim crtežima najčešće crtaju linije koje jednostavno izražavaju sadržaj. Nacrtane linije mogu se razlikovati po svojoj debljini, čvrstoći, smjeru i osobinama. Linije koje djeca ove dobi prikazuju u svojim crtežima nisu nacrtane automatski ni mehanički već djetetova svijest vodi dijete prilikom procesa crtanja i one su, tvrdi Jakubin (1999) osnovni likovni element crteža. Takvo izražavanje kod djece ne bismo smjeli prekidati ili nametati svoje ideje budući da se radi o potpuno prirodnom i moćnom razvoju sposobnosti. Ako dijete u dobi od dvije godine ne zna objasniti što prikazuje njegov crtež to također ne znači da dijete ne zna što je nacrtalo već da ne zna kako bi se govorenim jezikom izrazilo ono što očitava likovni crtež. S otprilike četiri godine dijete će kružecim linijama prikazivati kretanje u prostoru, a kasnije može doći i do prikazivanja uzroka i posljedica koje su dovele do kretanja na crtežu. Izražavanje linijama postupno vodi dijete k stvaranju njegova prvog oblika – kruga koji neće uvijek biti pravilan, ali smisao jest da dijete spoji početak i kraj linije. Krug u dječjem crtežu ima univerzalnu vrijednost i može predstavljati različite sadržaje.

Djeca u sobi od četiri i pet godina, uočava Belamarić (1987) uglavnom počinju crtati složenije simbole. Upravo ti simboli ukazuju nam na to da je dijete počelo usmjeravati pažnju na detaljnije stvari, odnosno da je sposobno uočiti dijelove koji čine neku cjelinu. Krug koji je dijete naučilo ranije prikazati sada se polako smanjuje i uglavnom počinje prikazivati glavu čovjeka. Veličine na crtežu djeteta ove dobi

uglavnom ne odgovaraju stvarnim mjerama i odnosima već veličinu prikazanog određuje prema vlastitom smislu i shvaćanju bitnoga.

S pet i šest godina djeca uočavaju da jedan predmet može imati više strana i da se one međusobno mogu razlikovati. Tako primjerice kod crtanja čovjeka gledanog sprijeda dijete će nacrtati dva oka, dok će njegov profil na crtežu sadržavati samo jedno oko. U ovoj dobi dijete razlikuje ljude prema spolu i to prikazuje crtanjem duge ili kratke kose, detaljima poput vrpca u kosi te odjeći i boji što prikazuje u svome crtežu. Upravo u ovoj dobi, objašnjava Belamarić (1987) djeca postaju sposobna te detalje crtati vrlo minijaturno i jasno. Crteži djece u dobi od šest godina prikazuju mnogo živosti i interesa za pokret.

Općenito, djeca predškolske dobi likovne sadržaje ostvaruju spontano, a kroz svoj psihofizički razvoj i rad ona ih postepeno racionalno spoznaju i posvješćuju (Jakubin, 1999).

2. IZRAŽAVANJE DJETETA LIKOVNIM JEZIKOM

Prema Belamarić (1987) likovni jezik svojevrstan je način komunikacije i oblikovanja koji nastaje kroz spontanu interakciju djetetova unutrašnjeg svijeta s vanjskom okolinom. „U likovni jezik, komunikaciju s likovnim djelima i likovno izražavanje i stvaranje određenim likovnim tehnikama ulazi se postupno, kao što se ulazi postupno i u pismeno izražavanje i stvaranje ili glazbeno izražavanje i stvaranje“ (Jakubin, 1999:10). U likovnom izražavanju dijete nam upravo različitim oblicima i sadržajima pokazuje sadržaje svoje svijesti koji su nam inače nedostupni. Likovni jezik, tvrdi Belamarić (1987), temelji se na likovnim simbolima koji se u djece javljaju spontano i prirodno te uvijek govore o univerzalnim sadržajima života. Nakon što ovlada hodanjem i osnovnim pokretima ruku dijete će početi pokazivati zanimanje za izražavanje likovnim jezikom. Onime što nazivamo imitacija dijete oponaša likovni izraz odraslih i u njemu se javlja unutrašnji poriv da i samo pomiče ruku po papiru. Ove radnje pokreće najprije djetetova svijest dok u kasnijoj fazi dijete usmjerava svoju pažnju na papir, odnosno na linije na njemu. Shvaćajući da olovka na papiru ostavlja trag u djetetu se javlja osjećaj sreće. Iako crtež u početku nije povezan s onime što dijete govori kada ga opisuje (npr. kada kaže da dvije linije na papiru predstavljaju

psa) s vremenom će doći do povezivanja unutrašnjeg i vanjskog iskustva kada stvaranje djeteta preraste u sposobnost izražavanja o svijetu koji ga okružuje.

Prvi likovni znakovi kojima se dijete izražava o svijetu jesu linije. Dijete linijama izražavaju događanja i svoje viđenje svijeta. Ono linijom prikazuje sliku nekog događanja, poistovjećuje se s njime, sudjeluje u njemu i ponovno ga pokreće (Belamarić, 1987). Linijama se najčešće označava čin kretanja. Kod crtanja kuće, dijete ne obraća pažnju na izgled kuće, ljude u njoj ili površinu, već na ono što ta kuća za njih predstavlja. Kuće tada predstavlja proces življenja, kretanja i djelovanja što se najjednostavnije može izraziti upravo linijama.

Dok kružeće linije za djecu predstavljaju kretanje prostorom i obiluju životnom snagom, vibrirajuće linije označavaju živost nečega oku nevidljivoga (primjerice živost kuće kojom dijete prikazuje djelovanje i radnje unutar nje). Gore navedena autorica navodi da ukoliko u ovoj fazi dođe do šaranja (a to se javlja kada dijete ne dobije potvrdu za svoj način izražavanja te postaje zbunjeno) ono nam daje do znanja da ne razumije što se od njega očekuje te može doći do zastoja u razvoju.

Mnoštvom vibrirajućih linija na papiru uočavamo zgusnuta i tamna područja – mrlje. Ista autorica tvrdi kako sada dijete uočava razliku između praznine na papiru i nečeg zgusnutog. Ono usvaja pojmove materije i mase i izražava ih kretanjama koje dovode do mrlje na papiru. Shvaćajući da neki događaji koje želi predočiti imaju svoj kraj ili nestaju, dijete također shvaća da postoje i oni koji su trenutačni te zbog toga počinje udarati olovkom po papiru čime se dobivaju točke, odnosno male crtice koje nastaju kada olovka sklizne po papiru. Kada dijete shvati da čak i te točkice imaju neki ritam i da se mogu ponavljati počinje crtati niz ovakvih oblika čime pokazuje da je ovladalo pojmom reda.

Kao što je već spomenuto Belamarić (1987) navodi da ravne linije kod djece označavaju kretanje dok vodoravne označavaju širenje u prostoru, a okomite kretanje uvis/u dubinu. Za kose linije možemo reći da su svojevrsni simboli za nesigurnost, pad i nestabilnost. Osim kod kosih linija, i kod drugih linearnih simbola uočavamo njihovu simboliku. Tako Jakubin (1999) uočava kako vodoravna linija simbolizira mir i opuštenost, uspravna život i rast, kosa linija označava gibanje i prostor, obješena pak lijenost i umor, blago valovita prikazuje emocije i eleganciju, izlomljene linije energiju i muškost, dok slobodna krivulja ostavlja dojam veselja, nemira ili boli.

Nakon pojave linija u dječjem likovnom izrazu javlja se krug – prvi oblik koji djeca ostvaruju i simbol koji za njih predstavlja pojedini oblik (čovjeka, stvar, životinju i

dr.). Autorica Belamarić (1987) objašnjava kako će crtanjem ravnih linija dijete s vremenom savladati kontrolirano usmjeravanje ruke i nacrtati kvadrat čime je dijete liniju na papiru vodilo prema predodžbi u svojoj svijesti. Ovaj moment poklapa se s razvojnom fazom u kojoj dijete postaje svjesno svoje svijesti (svojega „ja“) i počinje upotrebljavati zamjenicu ja kada govori o sebi.

Pojedinost ili pak cjelinu djeca će izraziti oblicima poput štapića, kuglice, komadića uz pomoć trodimenzionalnih materijalima poput plastelina ili gline. U takvim oblicima djeca potom uočavaju i rade otvore i udubine čime pokazuju svrhu i pridaju pažnju onome što su izradili. Crtanje, slikanje i modeliranje kod djece, tvrdi Vidović (2015) potiče korištenje desne polutke mozga koja omogućuje emocionalno i intuitivno izražavanje. S obzirom da djeca još nisu toliko samokritična i sumnjičava u svoje sposobnosti crtežom se mogu izraziti spontano, vođeni govorom tijela i iskazati svoje osjećaje kroz igru ili potaknutu aktivnost. Potaknuti i vođeni slobodom izražavanja djeca uspostavljaju kontakt sa svojim potisnutim unutarnjim bićem i progovaraju likovnim jezikom.

Koristeći likovne simbole u likovnom izražavanju djeci je omogućeno da gledaju na svijet i prikažu ga onako kako ga oni vide s obzirom na njihovu sveobuhvatnu istinitost. Svoje viđenje svijeta djeca prikazuju upravo putem likovne aktivnosti. Prema Balić Šimrak (2010) likovne aktivnosti i umjetnička naobrazba poboljšavaju razne aspekte spoznaje. Tako likovne aktivnosti poboljšavaju usmjeravanje pažnje i bolju koncentraciju u drugim aktivnostima. Likovne aktivnosti, tvrdi Balić Šimrak (2010) čine organizam opuštenijim i omogućuju otpuštanje hormona sreće koji utječe na kvalitetnije življenje. Tako i upotreba različitih materijala i rješavanje problema u likovnom procesu omogućuje eksperimentiranje i razvoj divergentnog mišljenja gdje misli nisu usmjerene na jedno rješenje, već na neograničen broj rješenja. Upravo divergentno mišljenje pogoduje izražavanju mašte i kreativnosti (Jakubin, 1999). Kako djetetovu kreativnost ne bismo zagušili, u likovnom procesu ne bi trebalo biti mjesta za zakonitosti, pravila, a posebice kritiku. Uzevši u obzir da u formalnom obrazovanju djeca koriste lijevu hemisferu mozga zaduženu za logiku, analizu, riječi, brojeve i drugo, likovne aktivnosti u predškolskoj dobi omogućavaju djetetu da razvija svoju desnu hemisferu mozga čime se razvija mašta, sinteza i slično, ali i daje ravnoteža organizmu jer će jedino tako lijeva i desna hemisfera mozga postati sukladne u svom funkcioniranju. Dijete uglavnom put za likovno stvaranje pronalazi samo, a mi mu kao odrasli trebamo ponuditi mogućnosti za likovno izražavanje. U likovnoj aktivnosti

djeteta trebamo prihvatiti djetetov likovni izraz, omogućiti mu pristup različitim materijalima i tehnikama stvaranja, osigurati vrijeme i prostor za likovne aktivnosti, omogućiti mu da usvoji potrebne vještine i upoznati ga s likovnom umjetnošću putem npr. slikovnica. Vrlo je važno svakom djetetu dati priliku i slobodu da se izrazi – upravo tome služi jutarnji krug u odgojnim skupinama koji djeci omogućuje da izraze svoja mišljenja i svoje osjećaje. Ovakvim načinima rada s djecom u skupini omogućavamo djeci razvoj zadovoljstva i samopouzdanja što dovodi i do samouvjerenosti u likovnom stvaranju. Na takav način dijete lakše prodire u svoj unutarnji svijet i dobiva na autentičnosti i iskrenosti svojih likovnih radova.

3. STVARALAČKO IZRAŽAVANJE KROZ DJEČJI CRTEŽ

„Sam metodički pristup likovnoj umjetnosti te napuštanje tvrdog i konvencionalnog pristupa pripisujemo „ocu kreativnog likovnog poučavanja“ Franku Cizeku, koji krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Beču prepoznaje vrijednost i autentičnost dječjeg likovnog stvaralaštva, te je metodom omogućavanja poticajne stvaralačke okoline i atmosfere ohrabrivao djecu da rade po vlastitoj mašti“ (Balić Šimrak, Šverko, Županić Benić, 2010:52). Kada je djeci dana sloboda da budu ono što jesu, da stvari vide na svoj način, kada misle svojom logikom i kada imaju pravo na svoje vlastito viđenje i izražavanje, tada možemo reći da se ona stvaralački izražavaju. Poriv za stvaralaštvom nalazi se u svakom djetetu, a taj poriv su upravo radoznalost i interes djeteta. Belamarić (1987) tvrdi kako je vrlo važno da dijete neki oblik ili pojavu pažljivo promatra i da je u potpunosti time zaokupljeno i da tek tada, kada je sva djetetova pažnja usmjerena na taj oblik ili pojavu, možemo govoriti o stvaralačkoj percepciji nakon čega slike likovno izražavanje viđenoga. Ako je, s druge strane, djetetov unutrašnji poriv za upoznavanje svijeta potisnut, na nama je da probudimo njegovu radoznalost i interes. Jedan od mnogo načina da u djetetu probudimo taj unutrašnji poriv i potaknemo dijete na likovno izražavanje jest aktiviranje sjećanja. Razgovorom o nečemu što je dijete vidjelo ili doživjelo učvršćujemo njegovo sjećanje, omogućujemo pojavnost slike tog događaja u djetetovoj svijesti i omogućujemo djetetu prijenos doživljenog na papir kroz likovni izraz.

Kada se radi o dječjem crtežu kao motivu za otkrivanje osjećaja vrlo je bitno djetetu postavljati pitanja o onome što je nacrtalo te ih pritom pitati o njihovim

osjećajima i tome kako sami doživljavaju nacrtano. Prema Kondić i Dulčić (2009) razgovorom o nacrtanom potiče se slobodno izražavanje djeteta i mogućnost otkrivanja njegova unutrašnjeg stanja. Posebna pozornost mora se obraditi i samom procesu crtanja odnosno načinu na koji dijete crta i kako se odnosi prema crtežu. Siromašan i prazan crtež te nezainteresiranost ukazuju da ne postoji povjerenje djeteta spram terapeuta, odnosno bogat crtež govori nam da je dijete s terapeutom uspostavilo odnos povjerenja i da crta ono što zaista osjeća ili što je proživjelo. Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak (2012) tvrde kako usmeni razgovor i opažanje, odnosno aktiviranje djetetovih sjećanja može biti poticaj za kreativno izražavanje djeteta. Likovni radovi djece tada postaju prikaz ne samo kognitivnih i perceptivnih čimbenika već i prikaz djetetovih pozitivnih i negativnih osjećaja. Upravo ti nevizualni poticaji otvaraju vrata prema djetetovom unutrašnjem svijetu i pružaju djetetu mogućnost za kreativnim izražavanjem. Škrbina (2013) otkriva kako dijete tijekom likovnog procesa spontano pokazuje elemente koji su obično skriveni u nesvjesnom dijelu djetetove psihe. Crtež, stoga, postaje važno sredstvo djetetova izražavanja i uspostavljanja komunikacije između djece međusobno ili djece i odraslih te nam kroz njega dijete nesvjesno pokazuje svoje emocije i trenutno stanje.

Veličina likova, njihov položaj, odnosi među likovima, detalji, povezanost sa stvarnošću – sve su to faktori koji nam govore o trenutnom stanju djeteta. Npr. Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak (2012) navode kako premali vlastiti lik govori o djetetovom osjećaju manje vrijednosti, dok izostanak nekog dijela tijela može ukazivati na strah od odnosa, želju za kažnjavanjem i sl. Kao znak depresivnosti javlja se crtež bez likova, pokreta i živih boja. Crte i smjerovi u kojima se one kreću po papiru također su pokazatelji djetetovih osjećaja. Tako su izdužene crte u većini slučajeva znak agresivnosti, isprekidane crte definiraju neprilagodljivu djecu dok zakrivljene crte govore o djetetovoj nježnoj i skromnoj prirodi. Na umu treba imati i činjenicu da ovi pokazatelji nisu uvijek slučaj, odnosno da kada dijete jednom nacrtava izduženu crtu ne znači da je dijete agresivno. U ovakvim slučajevima, kada se radi o terapiji crtežom ovi znakovi upućuju na poremećaj ukoliko se ista tema ponavlja više puta.

4. DIJAGNOSTIČKA SVRHA DJEČJEG CRTEŽA

Dječji crtež vrlo je važan način kojim dijete može izraziti sebe i pružiti nam informacije o svome razvoju, emocionalnom i kognitivnom funkcioniranju, skrivenim i potisnutim traumama ili prenositi osjećaje i percepcije (Škrbina, 2013). Tijekom 1920-ih, u doba nastanka psiholoških testova pojavilo se pitanje kako na temelju dječje crteža možemo zaključiti o individualnim sposobnostima djeteta. Kako se ne bi javile poteškoće zbog direktnog ispitivanja javile su se projektivne tehnike koje su kao neizravno sredstvo omogućile da osoba projicira svoje osjećaje i uvjerenja na drugu osobu ili objekt (Škrbina, 2013). Tako se projektivno crtanje javilo kao rezultat mišljenja da dječji crtež odražava djetetovu osobnost, percepciju i stavove. Još jedan od tih testova pod nazivom „Crtež ljudske figure“, govori Balić Šimrak (2010) osmislila je Florence Goodenough 1926. godine. U testu crtanja ljudske figure mjerila se intelektualna zrelost djeteta i njegov trenutni nivo intelektualnog funkcioniranja. Ovaj test, tvrdi Škrbina (2013) prvotno je namijenjen za djecu u dobi od tri do pet godina s ciljem procjene intelektualne razine i intelektualnog rasta te djetetova obrazovnog potencijala. Cox (2010) tvrdi kako su u ovom, ali i svim drugim testovima koji su kasnije nastali vrlo je bitno da crtež bude djetetov najbolji prikaz i da je nacrtan najbolje što to dijete može. Vrlo je važno istaknuti kako se ovakvim testovima vrši procjena intelektualnog stupnja na kojem dijete funkcionira, a rezultat postaje veći što na crtežu ima više detalja. Prilikom procjenjivanja intelektualnih sposobnosti crtežom važno je, tvrdi Cox (2010) provjeriti da se nacrtani lik podudara s figurama kakve dijete inače crta da ono ni na koji način ne bude oštećeno. Kada govorimo o crtežu kao prikazu djetetova unutrašnjeg stanja u obzir treba uzeti i djetetove sposobnosti, osobine, znanja, vještine i intelektualnu zrelost. Tako se u svome radu možemo susresti s djecom s teškoćama u učenju koja svoje teškoće iskazuju i prilikom procesa crtanja. Ista autorica ističe kako na crtežima djece s teškoćama u učenju primjećujemo manjak detalja, neorganiziranost, irelevantne detalje i pogrešne proporcije što nam može ukazivati na različite načine prikazivanja realnosti, događaja ili jednostavno na drugačiji pogled na svijet koji ih okružuje. Cox (2000) također primjećuje kako ljudi jedni druge uglavnom opisuju kao sretne ili nezadovoljne, živahne ili mrzovoljne te oprezne ili odlučne. Upravo ove crte ličnosti sačinjavaju ličnost jedne osobe, u ovom slučaju, jednog djeteta. No kada govorimo o ličnosti djece u obzir moramo uzeti činjenicu da djeca rijetko razmišljaju o svom tipičnom načinu ponašanja i načinu

njegova procjenjivanja. U knjizi „Dečji crteži“ autorice Maureen Cox (2000) navodi se godina 1949. kada je Karen Machover osmislila test u kojem dječja nacrtana figura predstavlja povezanost s djetetovom ličnošću. Dijete u ovom testu mora interpretirati vlastiti lik, a zatim lik osobe drugog spola koji govori o odnosu djeteta s ljudima u njegovoj okolini. Ovaj test s godinama je „postao jedan od najupotrebljavaniji psiholoških testova u kliničkoj praksi“ (Cox, 2000:84). Kasnija istraživanja ovoga testa pokazala su on pokazuje i stupanj prilagođenosti djeteta i njegovim unutrašnjim karakteristikama ličnosti. Svoj odnos s ljudima iz okoline, a samim time i karakteristike svoje ličnosti dijete ima potrebu izraziti iz kroz crtež. Vidović (2015) govori nam kako ti crteži nastaju spontano i vrlo su važni jer prenose poruke koje dijete želi reći odraslima. Tako na primjer crtajući životinju s puno nogu dijete iskazuje svoju potrebu da pomogne životinji da se primjerice popne na brdo. Dijete ovdje pokazuje empatičnost u rješavanju problema likovnim izrazom. Osim komunikacije s roditeljima, dijete iskazuje potrebu za komunikacijom s odgojiteljem. Ta komunikacija ne provodi se samo za vrijeme boravka djeteta u vrtiću već kroz svoj crtež dijete prenosi poruke i odgojitelju kako bi iz njegovog likovnog izraza moglo uvidjeti djelovanje i posljedice svojih postupaka. Kroz crtež dijete prenosi svoje ideje odraslima. Tako kroz crtež obitelji uočavamo ideju djeteta o tome kakva bi njegova obitelj trebala biti po njegovom mišljenju i kakva ona jest. Na crtežu se, ističe Vidović (2015) jasno mogu uočiti uloge koje ima svaki član obitelji te njegovo mjesto unutar iste. Ponekad nam se može činiti da dijete pridaje pažnju nečemu što se nama čini nebitno, no dijete nam upravo tada pokušava nešto reći. Svakim svojim likovnim izrazom dijete se kreće od uloge istraživača do aktivnog stvaratelja. Ono je kreativno biće – pronalazi različita likovna rješenja za probleme i duboko nad njima promišlja. Sve oko sebe dijete smatra sastavnim dijelom svoje okoline i zatim, u likovnom izrazu izlazi iz okvira i komunicira crtežom.

5. LIKOVNA TERAPIJA ILI TERAPIJA UMJETNOŠĆU

„Likovna aktivnost kao i mnoge druge umjetničke aktivnosti nude mnoštvo mogućnosti kroz koje djeca istražujući različite materijale i likovne tehnike mogu izraziti svoje ideje, osjećaje, misli i pogled na svijet“ (Balić Šimrak, Šverko i Županić Benić, 2010:57). Govoreći putem crteža djeca nam ukazuju na izvor i poticaj slike.

„Čitajući“ taj crtež otkrivamo onu nevidljivu, osobnu stranu djeteta koja dijete oslobađa, a za nas predstavlja putokaz za daljnju interpretaciju. Crtanjem, slikanjem ili modeliranjem dijete se osnažuje, samopotvrđuje i ima mogućnost izraziti duboko potisnute osjećaje. Upravo o tome govori nam likovna terapija. Kao oblik psihoterapije ona omogućuje neovisno izražavanje djeteta neverbalnim znakovima kao što su linija, boja i oblik. Prema Tomašević Dančević (2005) ona nam služi kao pomoć u razotkrivanju i razumijevanju određenih psihičkih procesa i pruža vezu s potisnutim i podsvjesnim sadržajima. Ona se koristi za „poticanje osobnog razvoja, povećanje samorazumijevanja i pomoć u emocionalnom oporavku“ (Škrabina, 2013:52). Dijete kroz likovnu terapiju uspostavlja dijalog sa samim sobom i ono svoj likovni izraz povezuje s trenutnom životnom situacijom ili pak događajima iz prošlosti. Na ovaj način dijete neki događaj ili konflikt ponovno oživljava i proživljava kako bi ga moglo riješiti i integrirati u svoja osviještena iskustva. Art terapija kao oblik neverbalne komunikacije koristi se u svrhu emocionalnog zacjeljivanja i pruža nam uvid u djetetovu psihu, njegove misli i osjećaje. Stoga je važno, tvrdi Škrbina (2013) omogućiti pojedincu da se suoči s vlastitim problemom. Ono što je bitno za art terapiju jest činjenica da se u njoj naglasak stavlja na proces, a ne na konačni produkt čime zapravo govorimo o procesu promatranja dječjeg rada i samog likovnog izražavanja. De Zan (2013) tvrdi kako se iz spontanog crteža i slike već od davnina nastojalo saznati nešto više o psihopatologiji djeteta i njegove okoline. Promatrajući učestalost određenih simbola osmišljeni su testovi primjereni djeci koji omogućuju procjenu inteligencije, kognitivnih, perceptivnih i asocijativnih sposobnosti te karakteristika osobnosti. Također, navodi se da djeca u psihoterapiji rado crtaju i slikaju. Problemski crteži i slike predstavljaju djetetovo viđenje razloga odlaska terapeutu, govore o djetetovoj frustraciji i putem njih djeca ponekad po prvi puta progovaraju o problemima koji ih tište. S obzirom na to da su djeca „najslabija karika“ u obitelji i nositelji obiteljske psihopatologije ona će, pruži li im se mogućnost, igrom, slikanjem i crtanjem upozoriti na trenutna zbivanja unutar obitelji, progovoriti će o vlastitim problemima, frustracijama i sukobima. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je umjetnost prepoznata kao moćan „alat“ u psihoterapiji pojavljuje se i pojam art terapije. Freud i Jung, preteče moderne psihologije, napominje De Zan (2013), prvi su pokazali interes za povezivanje simbola, osobnosti i likovne umjetnosti. Tako je Freud tvrdio da slike prikazuju zaboravljena i potisnuta sjećanja i da se ti simboli pojavljuju u snovima i kroz likovno izražavanje pojedinca. Junga je posebno zanimao psihološki

sadržaj likovnog rada pa je tako došao do zaključka da psiha pomoću fantazije i likovnog izražavanja iste pokušava ozdraviti sama sebe. De Zaan (2013) govori nam kako su već i Platon i Aristotel povezivali stvaralačke mogućnosti pojedinca s njegovim duševnim stanjem. Govoreći o likovnom jeziku i stvaralaštvu kao obliku komunikacije već se i u davnim vremenima crtež koristio kao sredstvo u psihoanalitički orijentiranoj psihoterapiji djece. Uvidjevši činjenicu da se u dječjim crtežima redovito javljaju isti simboli (poput čovjeka, obitelji, kuće, stabla) ta redovitost pokušala se iskoristiti upravo u psihodijagnostici.

6. CRTEŽ KAO PRIKAZ UNUTRAŠNJEG STANJA DJETETA

Cox (2000) nam govori kako su brojni autori u dječjim crtežima primijetili karakteristike koje upućuje na poremećaj. One obuhvaćaju izostanak pojedinih dijelova tijela poput ruku, nogu, usta i dr., pojavljivanje određenih elemenata i dijelova tijela koji se inače rijetko pojavljuju (npr. genitalije), preuveličavanje ili smanjivanje određenih dijelova tijela, razbacani dijelovi, neobične proporcije te sjenčanje i groteskni oblici. U svojoj knjizi Cox (2000) opisuje kako je Joseph DiLeo analizirao crtež dječaka starog šest godina na kojemu figuri nedostaju ruke. Proučavajući crteže djece te dobi zaključio je kako izostanak ruku ukazuje na pasivnost i plašljivost samoga djeteta. Tako je analizom ponašanja i crteža spomenutog šestogodišnjeg dječaka uočeno kako je dječak izuzetno oprezan i nadasve neagresivan.

No, ista autorica napominje da, prije negoli se na temelju dječjeg crteža dijagnosticira emocionalni problem ili nedostatak u ličnosti djeteta, treba provjeriti radi li se ipak samo o načinu rješavanja problema gdje dijete promišlja što će i kako nacrtati. Npr. u djece crtanje izrazito velike glave ne mora upućivati na poremećaj već postoje dva razloga zašto djeca ponekad glavu nacrtaju veće od ostalih dijelova tijela. Tako glava obično bude veća jer je to dio tijela koji dijete prvo nacrtava, a potom ju radi veću od ostalih dijelova kako bi u nju moglo smjestiti sve detalje lica. Isto je tako s figurama ljudi na dječjem crtežu koje dijete ponekad nacrtava puno veće od ostalih jer određena figura predstavlja dominantnu osobu u djetetovom životu.

Proučavajući karakteristike koje dublje progovaraju o samome djetetu Sambolik, Buljan Flander i Krmek (2010) provele su istraživanje kojemu je cilj bio utvrditi

povezanost i razlike između roditeljskih procjena i analize dječjih crteža ljudske figure koji su povezani s anksioznošću, agresivnošću i sramežljivošću u djece.

Po završetku istraživanja u dvama vrtićima zaključile su da do pojave emocionalnih indikatora kao što su asimetrija udova, ruke spojene uz tijelo, skupljene noge ili genitalije nije došlo kod nijednog od 106 djece. Da su se pojavili, spomenuti indikatori bili bi znak ozbiljne psihopatologije djeteta i znak pretjeranog unutarnjeg kontroliranja vlastitih seksualnih poriva. Najčešći indikatori koji su se pojavljivali u crtežima ove djece su oni koji ukazuju na povučeno i anksiozno ponašanje u prisutnosti drugih osoba. Tako su se na nekoliko crteža pojavile odsječene šake kao simbol nemogućnosti ispravnog reagiranja. Vrlo je važno za napomenuti kako su dječji crteži odraz trenutnog dječjeg stanja i, u ovom istraživanju, mogu prikazivati kako se dijete osjeća upravo u trenutku ispitivanja. Tako neka djeca mogu prikazivati više sramežljivosti i biti anksiozna upravo zbog situacije u kojoj se nalaze. Indikatori koji upućuju na agresivnost vrlo su se rijetko prikazivali.

Sambolek, Buljan Flander i Krmek (2010) tvrde da su djeca koju su roditelji procijenili kao agresivnu u crtežima prikazivala duge ruke koje su simbol agresivnog pristupa prema ljudima u svojoj okolini. Ona djeca koja nisu crtala šake na rukama ljudske figure prikazana su kao djeca s neadekvatnim osjećajem krivnje zbog neuspjeha što ukazuje na visok stupanj sramežljivosti. Crteži na kojima nedostaju noge nacrtani su od strane djece koja su izrazito anksiozna i nesigurna, što su prepoznali i sami roditelji. Ovakve roditeljske procjene doprinose analizi i objašnjenju dječjeg crteža. Tako roditelji u najvećoj mjeri prepoznaju agresivno dijete dok kod anksiozne djece slabo primjećuju sramežljivo ponašanje. No u većini slučajeva anksiozna djeca potiskuju svoje boli, nesigurnosti i osjećaje te iz s vremenom izbace u agresivnom obliku prema drugim osobama.

Po zaključku i završetku istraživanja utvrđeno je da se emocionalne poteškoće potvrđene analizom dječjih crteža u većini slučajeva poklapaju se s emocionalnim indikatorima u dječjem crtežu. Kod analize crteža svakog djeteta „važno je naglasiti da, neovisno o umjetničkoj razini, likovno izražavanje može pomoći djeci da svoje duboko potisnute probleme izraze neverbalno: linijom, bojom ili oblikom“ (Tomašević Dančević, 2005:101). Na ovaj način djeca imaju priliku pristupiti svojim osjećajima i iskustvima te ih „izbaciti“ iz sebe i umanjiti osjećaj nemoći i osamljenosti. Prikazujući svoju traumu linijama, bojama i oblicima djeca prikazuju svoja doživljena

iskustva koja su u većini slučajeva puno snažnije prikazana nego kada bi dijete taj događaj verbaliziralo.

Bilić (2012) navodi kako crtež na nekoliko načina može pomoći djeci:

- Crtež predstavlja siguran način iskazivanja onih osjećaja koje je teško opisati riječima.
- Dijete više nije pasivno već aktivno pokušava eksternalizirati svoje traumatsko iskustvo.
- Crtež omogućava djetetu da se distancira od traumatskog iskustva.
- Kada dijete osjećaje prenese na papir dobiva osjećaj kao da nad njima ima moć i kontrolu.
- Kontrola nad osjećajima omogućava djetetu da se osjeća sigurnije.
- Crtež na dijete djeluje umirujuće i ublažava stres izazvan traumom.
- Kod djeteta se kroz likovnu aktivnost smanjuje anksioznost i ublažavaju depresivna raspoloženja.
- Crtež pomaže da verbalni izraz djeteta bude jasniji, a priča da ima strukturu.

7. CRTEŽ KAO POKAZATELJ AGRESIVNOSTI I TRAUME ZLOSTAVLJANJA – KAKO OTKRITI I KAKO LIJEČITI?

Još prije sto godine crtež je otkriven kao pouzdano dijagnostičko sredstvo i terapijski medij. Djeca koja u svome ponašanju pokazuju agresivnost na način da druge verbalno vrijeđaju, izazivaju, rugaju im se, prijete ili fizički napadaju trebaju biti uključena u odgojni interventni program podrške koji, između ostalog, uključuje i likovne radionice. Prema Kojic, Zeba i Markov (2013) za likovni izraz agresivnog djeteta karakteristično je da ono koristi elemente, oblike i boje koji svojom simbolikom i značenjem imaju uznemiravajući učinak i namjeru da se zaplaši onaj tko promatra crtež. Prilikom tumačenja crteža boja također može biti važan pokazatelj. Škrbina (2013) tvrdi kako boja djeci postaje važna između četvrte i sedme godine života i nju koriste za prikaz specifičnih objekata. Iako se upravo uporaba pojedinih boja kod djece uzima kao bitno sredstvo kod analiziranja crteža, u obzir je bitno uzeti i ostale pokazatelje. Kondić i Dulčić (2009) govore kako je uporaba crvene boje znak borbenosti, strasti, snage i samouvjerenosti, no njezina pretjerana upotreba može upućivati na prikrivenu agresivnost ili pak uznemirenost djeteta. Plava boja odražava

djetetovu potrebu za druženjem, dok je zelena boja, koja se inače tumači kao boja nade, života i optimizma, u dječjem crtežu znak potisnutih i skrivenih emocija. Žuta boja tumači se kao boja sreće i upravo to je njezina simbolika u crtežima djece. Crna boja kombinirana s tužnom, beživotnom simbolikom znak je depresije, ali i ozbiljnosti i elegancije. Koristeći crnu boju djeca izražavaju strah i potisnutost ostalih emocija. Ona može ukazivati na vrlo jak intelektualni interes kod djece, ali i na usamljenost i agresivnost. Škrbina (2013) napominje kako je važno dijete ne ograničavati pri izboru boja i potrebno mu je osigurati više boja koje dijete bira prema vlastitim željama i potrebama.

Kada govorimo o simbolima kao pokazateljima agresivnosti, Kojic, Zeba i Markov (2013) promatrajući crtež ljudske figure dječaka u dobi od 6 godina uočavaju nepovezanost trupa, glave i ekstremiteta te uočavaju emocije ljutnje na figuri oca (zbog položaja zubi i očiju). Isti dječak crtajući svoju kuću dijete rijetko koristi kružne ili ovalne oblike (za npr. crtež sunca ili lica) već ih zamjenjuje oblikom romba. Zaokupljenost detaljnima je očita i većina njih prikazana je u obliku oštrica (npr. zubi, šake, sunčeve zrake). Likove na crtežu razjedinjuje i prikazuje ih kao „opasne“. Prikazujući svoju obitelj dječak crta oca kao figuru s ostrim zubima. Majku prikazuje na sličan način no ona je dotjeranija nego otac (našminkana je, ima torbicu i naušnice). Dječak sebe crta na sličan način no s osmjehom koji je ograničen vertikalnim crtama te se njegova figura nalazi na koturaljkama što predstavlja upravo njegovu dinamičnost. Tijekom ove likovne aktivnosti dječak daje socijalno poželje odgovore dok je psiholog u blizini. Kada psihologa nema vrlo je agresivan.

Kojic, Zeba i Markov (2013) navode kako provesti usmjerenu aktivnost agresivnog djeteta. Dijete koje nastupa agresivno treba smjestiti između odgajatelja i likovnog pedagoga. Ako dijete pokazuje impulzivnost sva djeca u krugu mogu se držati za ruke prilikom čega se agresivno dijete drži za ruke odraslim osobama koje verbalno i neverbalno iskazuju mirnoću i pozitivne emocije. Dijete niti u jednom trenutku ne smije osjetiti prisilu. Prilikom likovne aktivnosti radni prostor agresivnog djeteta treba biti nešto širi od prostora ostale djece. Ukoliko dijete proljeva boju, gura ili udara vršnjake, ono ponekad treba sjediti između dvaju studenata. Bitno je da se u takvim situacijama agresivno dijete ne izdvaja iz grupe dok se istovremeno drugoj djeci ne remeti mir za rad i stvaranje. Ako dijete pokaže interes za određenu aktivnost ono se u nju uključuje na način da mu se omogući spontano crtanje. Tada dijete, u većini slučajeva počinje skretati pozornost na sebe i dominira svojom likovnom ekspresijom.

Prilikom analize crteža djeteta sjedi nasuprot likovnog pedagoga i objašnjava što njegov crtež predstavlja. Likovni pedagog verbalnim i neverbalnim znacima u ovakvom postupku koristi blago kimanje glave, smiješak i komunikaciju mirnim tonom. Pedagog neprestano bilježi podatke o djetetu i njegove reakcije, a likovni rad djeteta smatra se najvažnijim pokazateljem djetetova ponašanja i učinaka intervencije u suzbijanju agresivnosti.

Crtež djeteta, tvrdi Bilić (2012) može otkriti ne samo simbole karakteristične za agresivno djetete već i one koji upućuju na posljedice traume kod zlostavljane djece. Različiti oblici zlostavljanja u obitelji, ali i tradicionalno ili elektroničko vršnjačko nasilje ostavljaju ozbiljne i trajne posljedice na djetetovo zdravlje i svakodnevno funkcioniranje. S obzirom na činjenicu da zlostavljana djeca imaju poteškoće s izražavanjem emocija zbog doživljene traume, likovno iskustvo može im pomoći da procesuiraju svoje iskustvo i umanje simptome doživljene traume. Bilić (2012) objašnjava kako crtež zlostavljanog djeteta prvenstveno može poslužiti kao temelj za razgovor s djetetom i poticaj za pomoć i zaštitu. Primarna uloga crteža kod zlostavljane djece jest da putem nacrtanoga odgojitelj prepozna problem i adekvatno reagira na njega. Posljedice nasilja vrlo su ozbiljne, a kreću se od uznemirenosti i frustracije do životnih problema i ozbiljnih posljedica. S obzirom na ove posljedice smatra se kako djeca iskazuju nepovjerenje prema ljudima koji ih okružuju te izražavaju osjećaj krivnje, straha i srama. Zbog razvijenog osjećaja nesigurnosti djeca sa dozom boli i straha gledaju na svijet i život oko sebe i to utječe na sve aspekte njihova funkcioniranja. Zbog loše verbalizacije zlostavljana djeca lakše se snalaze u likovnom izričaju. Govor o proživljenoj traumi može kod djece ponovno probuditi osjećaje straha, krivnje i traume, a crtež, s druge strane, nudi drugačiji način da se govori o proživljenoj traumi. Tada, kroz crtež djetete može izraziti svoje osjećaje simbolima koje ne bih moglo verbalizirati i događaje i osjećaje prikazuje slikom. Takva slika sadrži sve bitne elemente traumatskog iskustva, prikazuje sve što se dogodilo i djetetove emocionalne reakcije na taj događaj. Kroz crtež ili sliku djeca otpuštaju svoja sjećanja i pridaje značenje proživljenom iskustvu. Neovisno o umjetničkoj razini djetete svoje probleme može izraziti bojom, linijom i oblikom čime umanjuju osjećaj bespomoćnosti i osamljenosti. Crtež tada govori umjesto djeteta i predstavlja snažan, ali za djetete jednostavniji oblik komunikacije o traumatskom događaju.

Bilić (2012) opisuje nekoliko razloga loše verbalizacije kod zlostavljane djece. To su:

- Zlostavljana djeca boje se govoriti o proživljenom iskustvu zbog straha od ponovne traumatizacije – crtež se smatra manje prijetećim.
- Djeca koja su doživjela tjelesno ili seksualno zlostavljanje općenito imaju ograničen vokabular („ne znam“ ili „ne mogu se sjetiti“ su kod njih česte izjave).
- Traumatsko iskustvo nije povezano s jezikom već ostaje na razini simbola koje je lakše izraziti slikom/cртеžom nego riječima.

Zbog teže verbalizacije u radu sa zlostavljanim djecom primjenjuje se nekognitivni pristup u kojemu crtanje, slikanje ili oblikovanje ublažavaju nelagodu i presudni su za prepoznavanje i rješavanje problema.

8. SPECIFIČNOSTI CRTEŽA ZLOSTAVLJANJA DJETETA

„Crtež je posebno koristan u radu sa zlostavljanim i zanemarivanim djecom stoga što kao učinkovit terapijski medij omogućuje djeci lakše izražavanje od verbalnog“ (Škrbina, 2013:131). Iako se nekada mislilo kako zlostavljana i zanemarivana djeca, ili pak općenito djeca koja su prošla kroz neku traumu ne bi trebala govoriti o svome iskustvu zbog mogućnosti re-traumatizacije, danas se javlja mišljenje, tvrdi Škrbina (2013) da proces oporavka podrazumijeva pružanje prilike djetetu da izrazi svoje strahove i osjećaje koje je u njima izazvala trauma.

Zlostavljana djeca prema Bilić (2012) u svom crtežu ponavljaju iste motive koji su povezani s traumatskim događajem. Ako se u crtežu djeteta konstantno ponavlja određena tema ili isti motivi to može upućivati na problem. Tako se, tvrdi Bilić (2012) u crtežima zlostavljane djece kao najčešći navode sljedeći motivi:

- Ljudska figura – prikazuje se vrlo mala ili blizu donjeg ruba papira što nam govori o mogućnosti pojave nesigurnosti ili depresije kod djeteta. U crtežu zlostavljane djece određeni dijelovi tijela mogu biti preveliki. Tako se javljaju velika glava, velike ruke ili drugi pretjerano izraženi detalji. Kod seksualno zlostavljane djece pojavljuju se eksplicitni simboli te izostanak ili odvajanje određenog dijela tijela od ostatka crteža.
- Lice – kada zlostavljano dijete na crtežu prikazuje vlastito lice na njemu možemo uočiti strah, mržnju, zbunjenost, agresivnost ili pak pokornost. Na licu i u očima djeteta mogu se pojaviti suze kao simbol za osjećaj nemoći i

krivnje. Na crtežu se uočavaju i velike praznine. Crtanje usta također nam pokazuje o posljedicama koje zlostavljanje ostavlja na dijete. Usta nacrtana ravnom crtom simboliziraju šutnju i čuvanje tajne dok se, s druge strane, velika usta pojavljuju na crtežima seksualno zlostavljanog djeteta i predstavljaju traumu povezanu s oralnim zadovoljavanjem ili pak krikom kao pozivom u pomoć.

- Crtež obitelji – crtež obitelji zlostavljanog djeteta može prikazivati obiteljske sukobe i izolaciju te izraženi nedostatak komunikacije. Važno je napomenuti kako zlostavljana djeca inače izbjegavaju crtanje obitelji, a kada ju crtaju izostave neke članove ili budu umanjeni/uvećani što nam govori o poremećenim obiteljskim odnosima.
- Crtež kuće – djeca koja su seksualno zlostavljana crtaju kuću, vrata, zavjese i druge detalje u crvenoj boji te izostavljaju spavaću sobu ili je pak crtaju vrlo bizarno. Ona imaju tendenciju prikazivati krugove kao samostalne simbole ili krugove u kombinaciji s klinovima kao simbol za ugroženost.
- Crtež stabla – kod djece mlađe dobi uočeno je crtanje stabala kojima je deblo odvojeno od krošnje ili mrtva stabla. Crtanje stabla općenito pomaže u identifikaciji muških žrtava spolnog zlostavljanja ili ozljede muškosti pri istom činu.
- Crtež okoline – u crtežu okoline nevrijeme može biti indikator zlostavljanja. Osim nevremena na crtežu se uočava teško sjenčanje, zatamnjeno nebo i kiša. Nerijetko se preko figure žrtve seksualnog zlostavljanja može pojaviti oblak. Plutajuće slike i nedostatak tla znak su nestabilnosti i kaotičnosti u djetetovom životu.
- Specifični crteži – među crtežima zlostavljanih djevojčica može se pronaći lik klauna koji simbolizira prikrivene osjećaje dok se na crtežima zlostavljanih dječaka pojavljuje zaštitna oprema (npr. kacige) koja skriva lice i osjećaje žrtve.
- Kinetičke aktivnosti i boje – na crtežima zlostavljane djece često uočavamo točkice, škrabotine i nasilne teme. U njihovim crtežima kao znak anksioznosti u većini slučajeva javlja se sjenčanje. Od boja najčešće uočavamo kontraste crveno-crno ili crveno-zelena. Crvena se ovdje pojavljuje kao simbol uznemirenosti ili prekrivene agresivnosti, zelena kao simbol potiskivanja i

skrivanja osjećaja i crna kao simbol za izražavanje straha i žalosti. Zlostavljana djeca uglavnom crtaju nesigurnim potezima i bojama koje izražavaju depresiju.

Razgovorom o onome što je dijete nacrtalo odgajatelj pokazuje zainteresiranost za djetetov crtež i ujedno može saznati nešto više o elementima koji su prikazani na crtežu. Kroz neformalni razgovor s djetetom postavljamo djetetu pitanja o tome što je nacrtalo, što rade likovi na crtežu i sl. Crtež tada postaje polazište za razgovor s djetetom pri čemu razgovor predstavlja poticaj da dijete ispriča priču. Interpretacija crteža mora biti vrlo oprezna i ne smijemo ju zanemariti jer nam upravo crtež može otkriti bitne detalje i informacije o proživljenoj traumi djeteta.

Prema Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak (2012) svaki crtež prikazuje elemente svjesnog i nesvjesnog znanja i opisuje osjećano stanje djeteta. Likovi izraz pruža mogućnost da se upravo to znanje zajedno sa svim emocijama i doživljajima iznese kroz likovne aktivnosti. One mogu biti ključne u tome da se dijete opusti dovoljno da crtežom prikaže ono što ga privlači ili pak emocionalno uznemiruje. Djeca se tako uče nositi s vlastitim osjećajima čime će dodatno pridonijeti razgovor o nacrtanome. Upravo ovdje leži i uloga odgojitelja predškolske djece. Prepoznati djetetove osjećaje, kontrolirati ih i pozitivnih ih usmjeravati znači pomoći djetetu i uspostaviti bolji, uzajamni odnos s djetetom. Jer, upravo iskazivanje emocija putem likovnih aktivnosti doprinosi razvoju emocionalne inteligencije, jedne od najvažnijih ljudskih osobina.

ZAKLJUČAK

Likovno izražavanje kod djece predškolske dobi je vrlo važan način komuniciranja. Pomoću njega vidimo kako se dijete razvija, da li se razvija u skladu s očekivanjima sukladno dobi ili zaostaje te postoje li određeni problemi s kojima se suočava, a da nije svjesno ili ih taji. Likovni jezik je način komuniciranja i oblikovanja koje nastaje spontano kroz interakciju djeteta s okolinom u kojoj se ono nalazi. Upravo ta okolina s kojom dijete dolazi u doticaj postaje ono što prenosi na papri prilikom likovnih aktivnosti. Predočavanjem svog viđenja okoline u kojoj se nalazi, vidimo na što dijete više ili manje obraća pažnju. Kako djetetovu kreativnost ne bismo zagušili u likovnom procesu ne bi trebalo biti mjesta za zakonitosti, pravila, a posebice kritiku. Ukoliko dođe do kritike ili pravila, djetetu se ograničava i umanjuje samopouzdanje, radoznalost i dijete gubi volju za likovnim izražavanjem jer ono zahtjeva slobodu kako bi se razvila mašta. Kada je djeci dana sloboda da budu ono što jesu, da stvari vide na svoj način, kada misle svojom logikom i kada imaju pravo na svoje vlastito viđenje i izražavanje, tada možemo reći da se ona stvaralački izražavaju. Poriv za stvaralaštvom nalazi se u svakom djetetu, a taj poriv su upravo radoznalost i interes djeteta. Želja za stvaranjem potiče nas da s djetetom razgovaramo o onome što je vidjelo ili doživjelo. Ukoliko primijetimo neobične ili uznemirujuće simbole u dječjem crtežu trebamo ih shvatiti ozbiljno i upravo kroz interakciju s djetetom o njima razgovarati kako bismo pravovremeno i pravovaljano postupili. Ovdje valja napomenuti kako se uloga odgojitelja sastoji upravo u tome da odgojitelj potiče djetetovu kreativnost i potiče ga se stvaralački izražava, no ukoliko primijeti neobične i uznemirujuće simbole, daljnju dijagnostiku treba prepustiti psiholozima i art terapeutima. U likovnoj aktivnosti kao i u likovnom procesu prilikom art terapije trebamo prihvatiti djetetov likovni izraz, omogućiti mu pristup različitim materijalima i tehnikama stvaranja, osigurati vrijeme i prostor za likovne aktivnosti i omogućiti mu da usvoji potrebne vještine i upoznati ga s likovnom umjetnošću.

LITERATURA

Knjige:

1. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Cox, M. (2000). *Dečji crteži*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. De Zan, D. (2013). *Slika i crtež u psihoterapiji djece i obitelji*. Zagreb: Medicinska naklada.
4. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
5. Jakubin, M. (1999). *Likovni jezik i likovne tehnike*. Zagreb: Educa.
6. Kondić, Lj., Dulčić, A. (2009). *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alinea: Poliklinika za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG.
7. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost*. Zagreb: Veble commerce.
8. Tomašević Dančević, M. (2005). *Kako nacrtati osjećaj?*. Zagreb: Profil.

Članci u časopisu:

1. Balić Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*. 62/63, 2-8.
2. Bilić, V., Balić Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj*. 68, 3-5.
3. Kojić, M., Zeba, R., Markov, Z. (2015). Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. 61(1), 163-174.
4. Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odrasloga. *Dijete, vrtić, obitelj*. 79, 22-23.

Radovi u časopisu:

1. Balić Šimrak, A., Šverko, I., Županić Benić, M. (2010). U prilog holističkom kurikulumu likovne kulture. U: *Balić Šimrak, A., ur (2011)*

Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju. Zagreb: Učiteljski fakultet, 54-85.

2. Bilić, V. (2012). Art teachers and abused children. *Croatian Journal of Education.* Vol:13. 4/2011, 87-121.
3. Sambolek, A., Buljan Flander, G., Krmek, M. (2010). Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjeg ponašanja. *Napredak.* 151 (2), 291-311.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

IME I PREZIME STUDENTICE: Lucija Lončar

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Ja Lucija Lončar izjavljujem da sam završni rad pod nazivom *Dječji crtež kao prikaz unutarnjeg stanja djeteta* izradila samostalno.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

U Zagrebu, _____

Lucija Lončar